
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Teorii Wychowania

Elżbieta DĄBROWSKA

Formy pracy wychowawczej z uczniami trudnymi klas I-III
szkoły podstawowej

Формы воспитательной работы с трудновоспитуемыми учениками 1-111
классов начальной школы

The Forms of Didactic Work with Difficult Pupils from Forms
I-III of Primary Schools

Właściwe kierowanie rozwojem dziecka w młodszym wieku szkolnym, w tym także zapobieganie trudnościom wychowawczym i przewyciężanie ich, staje się współcześnie problemem coraz bardziej skomplikowanym. Dzieje się tak zwłaszcza ze względu na wielość czynników oddziałujących na rozwój osobowości dzieci i młodzieży. Wśród tych czynników wpływających na rozwój dziecka ważną rolę przypisuje się szkole. Szkoła bowiem nie tylko kieruje procesami przyswajania przez dzieci treści przewidzianych programem, ale w dużym stopniu organizuje ich życie społeczne. Z tego szczególnie powodu zachodzi konieczność racjonalnego organizowania procesu dydaktyczno-wychowawczego, ogarniającego wszystkich uczniów i ponoszenia jednocześnie odpowiedzialności przez nauczycieli za rozwój i kształtowanie osobowości każdego dziecka poprzez stosowanie form i metod, które prowadziłyby do zadowalających wyników dydaktycznych i wychowawczych. Aby spełnić ten postulat należy z pewnością usprawnić pracę z uczniami, zwłaszcza z tymi, którzy sprawiają trudności wychowawcze.

Po przeanalizowaniu znanych form pracy wychowawczej, podjęto próbę ich uporządkowania i dostosowania do warunków nauczania i wychowania w klasach I-III szkoły podstawowej. I tak, uzyskane wyniki badań eksperymentalnych¹ upoważniają do stwierdzenia, iż praca wychowawcza nauczyciela w

¹ Eksperyment był prowadzony na terenie kilku szkół lubelskich w latach 1981-1983.

przewycięzaniu trudności wychowawczych winna przybierać postać nie tyle terapii, co profilaktyki pedagogicznej poprzedzonej szczegółową diagnozą. Ponadto każdy pedagog powinien pamiętać, że działania jego mają przebiegać wielokierunkowo, tj. zarówno na drodze bezpośrednich kontaktów z uczniem, jak i pośrednich, czyli oddziaływać przez zespół klasowy i środowisko rodzinne.

We wspomnianym eksperymencie najbardziej efektywne z pedagogicznego punktu widzenia okazały się formy pracy wychowawczej z uczniami trudnymi, prowadzone w ramach współdziałania nauczycieli z rodzicami, i formy bezpośredniego oddziaływania wychowawczego nauczycieli na uczniów.

W obrębie obu głównych form przewycięzania trudności wychowawczych wyróżniono zbiorowe i indywidualne formy pracy wychowawczej z uczniami. Do zbiorowych form współdziałania nauczycieli z rodzicami zaliczono: 1) spotkania robocze, 2) spotkania towarzyskie, 3) spotkania z ekspertem. Wśród indywidualnych form współdziałania nauczycieli z rodzicami uwzględniono: 1) konsultacje pedagogiczne, 2) wizyty domowe, 3) kontakty pośrednie.

Zbiorowe formy pracy wychowawczej, polegające na bezpośrednim oddziaływaniu wychowawczym na uczniów obejmowały: 1) wyrównywanie poziomu osiągnięć szkolnych, 2) techniki wychowawcze.

Formy indywidualnej pracy wychowawczej tego rodzaju to: 1) aktywizacja uczniów podczas zajęć lekcyjnych, 2) rozmowy z uczniami.

FORMY WSPÓLDZIAŁANIA NAUCZYCIELI Z RODZICAMI

Współdziałanie nauczycieli z rodzicami w ujęciu tradycyjnym miało na celu informowanie rodziców przez nauczycieli o problemach szkoły, klasy i poszczególnych uczniów. Zatraca się jednak w takim ujęciu ważny aspekt współdziałania, jakim jest wyrażanie swych opinii przez rodziców, wspólne rozwiązywanie kwestii spornych i możliwość emocjonalnego zacieśnienia więzi między szkołą a domem.² Prezentowane poniżej spotkania robocze, towarzyskie z ekspertem oraz konsultacje pedagogiczne, wizyty domowe i kontakty pośrednie pozwalają, jak sądzę, stworzyć tę wspólną płaszczyznę porozumienia i współpracy.

SPOTKANIA ROBOCZE

Celem spotkań roboczych, jest oprócz wzajemnego udzielania informacji i rozwiązywania niektórych problemów klasy, emocjonalne wiązanie rodziców ze

²M. Ł o b o c k i, Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania, Warszawa 1985, s. 32.

szkołą oraz wzajemne poznanie się i zrozumienie. Spotkania z rodzicami dają również okazję ukazania konkretnych osiągnięć klasy i poszczególnych uczniów. Wśród ukazywanych osiągnięć nie może brakować prac wykonanych przez uczniów sprawiających trudności wychowawcze. Ekspozowane prace uczniów to najczęściej: gazetki ściennie, rysunki, zeszyty, prace wykonane na zajęciach technicznych itp.

Ciekawym uatrakcyjnieniem spotkań roboczych, umożliwiającym jednocześnie pokazanie rodzicom osiągnięć szkolnych ich dzieci, jest organizowanie części artystycznej. Mogą na nią składać się deklamacje utworów, śpiewanie piosenek, inscenizowanie treści czytanek i opowiadań, wykonywane przez cały zespół uczniowski, lecz ze specjalnym wyeksponowaniem umiejętności i zdolności dzieci sprawiających trudności wychowawcze.

Zbiorowe spotkania wychowawcy klasy z rodzicami mogą być łączone z pedagogizacją rodziców. Pedagogizacja rodziców odbywać się może w formie prelekcji. Prelekcję wygłasza zwykle zaproszony na zebranie pedagog, psycholog lub lekarz. Przy doborze tematyki należy kierować się aktualnymi problemami wynikającymi w trakcie realizowania procesu dydaktyczno-wychowawczego. Drugą część spotkania roboczego z rodzicami mogą stanowić indywidualne i poufne rozmowy wychowawcy klasy z poszczególnymi ojcami lub matkami na temat ich dzieci. W czasie odbywanych rozmów pozostali rodzice mają możliwość zapoznania się z wystawką prac plastycznych, gazetkami ściennymi, zeszytami i teczkami rysunkowymi uczniów.

Szczególne zainteresowanie winni okazać nauczyciele rodzicom dzieci sprawiających trudności wychowawcze. Nauczyciele wraz z rodzicami mogą doszukiwać się przyczyn zaistniałych trudności i ustalać możliwości ich pokonywania. Nauczyciele powinni też ukazać rodzicom pozytywne strony zachowań dziecka, jego dodatnie cechy charakteru, uzdolnienia - celowo je "przerysowując". Chodzi o to, by rozładować atmosferę napięcia i zaniepokojenia towarzyszącą zwykle takim spotkaniom. Łatwiej potem rozmawiać z rodzicami o negatywnych zachowaniach dziecka. Rodzice są wówczas przekonani, iż rozmawiają z osobą życzliwą, która chce pomóc im i ich dziecku. Okazję do jeszcze lepszego poznania się i porozumienia dają spotkania towarzyskie mające bardziej uroczysty charakter.

Spotkania towarzyskie

Można wyróżnić dwa typy spotkań o charakterze towarzyskim, a mianowicie: spotkania dyskusyjne przy kawie oraz spotkania z okazji uroczystości i imprez klasowych.

Na spotkaniach dykusyjnych omawia się problemy bliskie rodzicom, tematy wychowawcze porusza się jedynie na marginesie innych spraw. Wychowawca powinien tu być równorzędnym partnerem w rozmowie, stwarzającym atmosferę ufności i szczerości oraz dążącym do umacniania więzi emocjonalnych z rodzicami swych uczniów.

Spotkania z okazji uroczystości i imprez klasowych są przeważnie organizowane z inicjatywy nauczycieli. Okazję do takich spotkań dają rocznice, święta, ważne wydarzenia. Mogą one przybierać formę wieczoru literackiego, wieczorku tanecznego, konkursu. Uczniowie prezentują tu swoje możliwości, nauczyciel zaś pomaga im w pokazaniu się z najlepszej strony, szczególnie opieka otaczając starania i wysiłki uczniów słabych.

Zakłada się przy tym, że poziom wystąpień uczniów nie jest najważniejszy. Wartość owej części artystycznej leży w tym, że uczniowie, a zwłaszcza ci sprawiający trudności, mają możliwość publicznego wystąpienia, nabierania wiary we własne siły i tym samym podnoszenia swojej samooceny. Rodzice zaś mają okazję do obserwowania swojego dziecka w nowej sytuacji.

Jako przykład może posłużyć tu spotkanie wychowawcy i uczniów klasy drugiej z rodzicami z okazji choinki noworocznej. Dzieci wcześniej udekorowały izbę lekcyjną, przygotowały wesołą inscenizację, zadbały o estetyczne podanie przybyłym rodzicom herbaty. Wychowawca tak pokierował przygotowaniem do uroczystości, by szczególnie wyróżnić w niej udział dzieci "trudnych". Podobnie udane spotkanie odbyło się z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet. Uczniowie wręczali mamom kwiaty, deklamowali wiersze, śpiewali piosenki. Zarówno przybyli rodzice, jak i same dzieci były wzruszone przebiegiem i atmosferą spotkania.

Spotkania towarzyskie są godną polecenia formą pracy wychowawczej, ożywiająca monotonię życia szkolnego, pozwalająca sprawdzić się uczniom w rozmaitych sytuacjach, a przede wszystkim stanowią jedną z efektywniejszych form emocjonalnego wiązania rodziców z klasą i szkołą.

Spotkania z ekspertem

Osobliwą formę współpracy nauczycieli z rodzicami stanowią spotkania z ekspertem. Potrzeba ich organizowania wynika z faktu, iż nauczyciele nie zawsze są w stanie pomóc rodzicom w rozwiązywaniu złożonych problemów wychowawczych. Niejednokrotnie zachodzi konieczność zasięgnięcia rady i uzyskania fachowej informacji od specjalisty, tj. eksperta w danej dziedzinie wiedzy. Inicjatorem i organizatorem spotkań z ekspertem jest z reguły wychowawca, którego zadaniem jest sformułowanie tematyki spotkania,

wyszukanie odpowiedniego specjalisty oraz zasugerowanie mu przebiegu takiego spotkania.

Tematyka spotkań z ekspertem może obejmować rozmaite kwestie natury psycho-pedagogicznej, zwłaszcza problematykę związaną z trudnościami wychowawczymi. Niekiedy propozycje tematów spotkań formułują sami rodzice. Oto przykładowe tematy spotkań z ekspertem: "Potrzeby psychiczne dziecka i ich zaspakajanie". "Błędy wychowawcze". "Znaczenie przykładu w wychowaniu". "Wartości wychowawcze programów telewizyjnych dla dzieci".

Niemale znaczenie dla przebiegu i efektywności spotkań z ekspertem ma wyszukanie i zaproszenie odpowiedniej osoby. Ekspertem może być pedagog, psycholog, prawnik, kurator dla nieletnich. Jednakże podstawowym kryterium doboru eksperta jest, poza kwalifikacjami zawodowymi, łatwość nawiązywania kontaktów z dorosłymi i brak skłonności do okazywania poczucia wyższości czy dominacji. Bowiem od prowadzącego głównie zależy, czy dane spotkanie okaże się owocne.

Organizując spotkania z ekspertem można napotkać też pewne utrudnienia. Najczęściej spotykane - to nadmierna nieśmiałość rodziców podczas publicznego zabierania głosu, uporczywe upieranie się przy swoim zdaniu, nieprzyznawanie racji innym dyskutantom, "monopolizowanie" dyskusji, a także postawa eksperta wyrażająca się nadmierną autorytatywnością, bądź niedopuszczanie rodziców do głosu.

Trudno oczywiście oczekiwać, by w wyniku spotkania z ekspertem nastąpiły radykalne zmiany w dotychczasowym postępowaniu rodziców z dziećmi. Nie ulega jednak wątpliwości, iż dzięki uczestniczeniu w takim spotkaniu rodzice mogą zacząć poddawać kontroli własne zachowania, zauważać popełniane błędy, dostrzegać wagę pewnych form oddziaływań wychowawczych. Poza tym udział w spotkaniach zarówno rodziców jak i nauczycieli rozbudza ich zainteresowania pedagogiczne, pogłębia wiedzę, mobilizuje do korzystania z fachowej literatury.

Ważne uzupełnienie i wzbogacenie przedstawionych wcześniej zbiorowych form współdziałania nauczycieli z rodzicami stanowią formy indywidualne, tj. konsultacje pedagogiczne, wizyty domowe, kontakty pośrednie w postaci dzienniczków, listów, rozmów telefonicznych.

Indywidualne formy współdziałania rodziców z nauczycielami dają możliwość lepszego poznania sytuacji ucznia, jego dążeń, pragnień i zamierzeń. Stwarzają warunki dla głębszych refleksji nad postępowaniem każdego dziecka. Pozwalają również ustalać sposoby właściwego postępowania wychowawczego z uczniem i unikać błędów, na jakie są narażeni w swej pracy wychowawczej zarówno nauczyciele jak i rodzice.

Konsultacje pedagogiczne

Konsultacje pedagogiczne są najczęściej rozumiane jako wspólne poszukiwanie wyjścia z trudnych sytuacji: przeprowadzane są w formie rozmów o wychowaniu i uczeniu się. Stąd też w czasie ich prowadzenia obowiązują te same warunki, które towarzyszą rozmowom.³

Prawidłowo prowadzone konsultacje pedagogiczne winny być poprzedzone wnikliwą obserwacją ucznia przez nauczyciela, dokładnym zapoznaniem się ze stanem zdrowia dziecka oraz jego warunkami domowymi. Pożądane byłoby też, by nauczyciel nakreślił sobie ogólny schemat przebiegu konsultacji. Najczęściej konsultacje prowadzone są według następujących etapów: 1) określenie celu i tematu konsultacji, 2) omówienie przejawianych przez ucznia trudności, 3) poszukiwanie przyczyn owych trudności, 4) ustalenie sposobów postępowania, 5) podsumowanie. Wychowawca winien rozpocząć konsultacje od wykazania pozytywnych cech ucznia. Niedopuszczalne jest natomiast robienie na wstępie uszczypliwych uwag i zgłaszanie pretensji.

Omawiając trudności towarzyszące dziecku, należy najpierw dać możliwość wypowiedzenia się rodzicom. Pozwoli to prowadzącemu konsultację lepiej zrozumieć zachowania się ucznia na terenie klasy. By wypowiedzi rodziców na ten temat były otwarte i szczerze, można postawić dodatkowe pytania w rodzaju: Z czym dziecko ma największe kłopoty? Jakie zachowania dziecka wzbudzają niepokój? Tak sformułowane pytania pozwalają rodzicom łatwiej się wypowiedzieć. Oto przykłady takich wypowiedzi:

"Oboje jesteśmy na rencie, a syn jest coraz gorszy, nie chce nawet pójść do sklepu, gdy go proszę" (matka ucznia kl. II).

"Córka długo odrabia lekcje, a oceny dostaje słabe. Złości mnie to, ta jej ślamazarność, czasami ją skrzyczę" (ojciec uczennicy kl. III).

Omawianie przejawów trudności łączy się często z kolejnym etapem konsultacji - poszukiwaniem ich przyczyn. Często sami rodzice wskazują pewne fakty, które mogą być źródłem powstawania napięć i konfliktów.

Nie zawsze jednak rodzice chcą ujawniać przed nauczycielem swoje kłopoty, a czasem wręcz nie zdają sobie sprawy z możliwych źródeł niepowodzeń. W takich przypadkach należy wyjaśnić rodzicom, iż pierwotne przyczyny trudności mogą tkwić w dalekiej przeszłości łącznie z przebytymi przez nich samych chorobami, przebiegiem porodu oraz w samym dziecku, jego

³M. K o z a k i e w i c z, Zaproszenie do rozmowy, Warszawa 1979.

zainteresowaniach i skłonnościach, a także poza środowiskiem domowym. Trzeba jednak pamiętać, że takie sytuacje wymagają wiele taktu i delikatności od nauczyciela.

Końcowy etap konsultacji - poszukiwanie możliwości przezwyciężenia trudności - wymaga nie tylko dokładnego rozpoznania aktualnych problemów i historii życia dziecka, lecz również pewnego zasobu wiedzy o wychowaniu i niezbędnych doświadczeń. Jak wynika z obserwacji, zarówno nauczyciele jak i rodzice rzadko stosują nagrody za dobre zachowanie dzieci. Nie zawsze też wymagania stawiane dzieciom są zgodne z postępowaniem dorosłych w życiu codziennym. Dlatego celowe byłoby zwrócenie uwagi rodziców na możliwości tkwiące w stosowaniu wzmocnień pozytywnych (nagrody, pochwały) oraz przypomnienie, że najskuteczniejszym sposobem wychowawczym jest właściwy przykład.

Bywa i tak, że dobranie właściwego i skutecznego środka zaradczego nie jest możliwe w trakcie jednej konsultacji, bądź też może się okazać, iż w danym przypadku konieczna jest fachowa pomoc psychologa lub lekarza specjalisty. Wówczas ta pierwsza konsultacja staje się wstępnym krokiem na drodze przezwycięzania trudności wychowawczych. Nauczyciel podsumowując konsultację winien umocnić w rodzicach przeświadczenie, że w każdej sytuacji można znaleźć rozsądne wyjście, a on sam jest dla nich zawsze serdecznym doradcą.

Wizyty domowe

Na wstępie należy zaznaczyć, że ta forma pracy wychowawczej wzbudza nadal wiele kontrowersji, zarówno wśród nauczycieli, jak i wśród rodziców. Najczęściej przeciwnicy stosowania wizyt domowych twierdzą, iż nauczyciel nie ma prawa ingerować w życie rodziny, a rodzice nie muszą odsłaniać przed nauczycielem intymnych spraw swego domu. Toteż mając na uwadze owe zastrzeżenia, należy zastanowić się nad ewentualnymi skutkami wynikającymi z zastosowania tej formy i starannie przygotować się do jej wprowadzenia.

Głównym celem wizyt domowych jest bliższe i bezpośrednie poznanie przez wychowawców warunków, w jakich żyją ich uczniowie i nawiązanie osobistego kontaktu ze wszystkimi członkami rodziny. Wizyta domowa może się odbyć tylko za zgodą rodziców i na ich wyraźne zaproszenie. Pierwszy sygnał o mających się odbyć wizytach winien być podawany rodzicom podczas pierwszego w roku szkolnym zebrania zbiorowego. Na zebraniu omawia się ogólne aspekty wizyt domowych, ich cel i znaczenie dla prawidłowego przebiegu współpracy szkoły z domem. Wizytę zwykle poprzedza rozmowa z danym uczniem o terminie, celu i przebiegu zaplanowanych odwiedzin. Tak zapowiedziane spotkanie nauczyciela z rodziną rozpoczyna swobodna rozmowa o aktualnych problemach

ogólnej natury. Dopiero po rozładowaniu napięcia i wytworzeniu się życzliwej atmosfery można przejść do problemów wychowawczych. Dobrze jest też na wstępie podkreślić zauważone starania gospodarzy o estetyczne urządzenie mieszkania i pewne udogodnienia. Na przykład: "Macie tu państwo dużą bibliotekę. Nie dziwi mnie więc, że syn ma tyle wiadomości o współczesnej technice. Na ostatniej lekcji zaskoczył nas wszystkich posiadaniem wiadomości o elektryczności" (wychowawczyni klasy trzeciej).

Okazywana rodzicom życzliwość i zrozumienie sprzyja również ich szczerości i otwartości, dzięki czemu wychowawca może otrzymać ważne wiadomości o uczniu, pozwalające lepiej zrozumieć jego sytuację i efektywniej pracować z rodzicami dziecka.

Spostrzeżenia i obserwacje poczynione w trakcie przeprowadzania wizyt domowych mogą być zapisywane w postaci protokołu-sprawozdania i gromadzone przez pedagoga szkolnego w aktach szkoły.

Kontakty pośrednie

Kolejną z proponowanych form współdziałania nauczycieli z rodzicami są kontakty pośrednie, polegające na pisemnym, bądź telefonicznym porozumiewaniu się w sprawach ważnych i pilnych. Stanowią one istotne uzupełnienie, zarówno konsultacji pedagogicznych, jak i wizyt domowych, a także innych indywidualnych i zbiorowych spotkań wychowawców z rodzicami. Jak już wspomniano, kontakty pośrednie mogą przybierać postać: dzienniczków ucznia, listów do rodziców, rozmów telefonicznych.

Dzienniczek ucznia służy głównie informowaniu rodziców o otrzymanych przez dziecko ocenach szkolnych. Zawiera też miejsce na plan lekcji, dane osobowe ucznia, oceny i na korespondencję.

Informowanie rodziców na bieżąco o ocenach szkolnych ich dziecka jest na pewno ze wszech miar pożądane, ponieważ z jednej strony, skłania nauczyciela do możliwie częstego oceniania uczniów, a z drugiej, uczula rodziców na potrzeby dziecka, zapewnienia mu godziwych warunków do odrabiania lekcji i zachęcania go do należytego wypełniania obowiązków szkolnych. Jednakże z praktyki nauczycielskiej wynika, że nie zawsze posługiwanie się dzienniczkiem ucznia daje pozytywne rezultaty wychowawcze. Na przykład: uczennica klasy trzeciej przez dłuższy czas ukrywała dzienniczek przed rodzicami, ponieważ nauczyciel wpisał tam ocenę dobrą. Dziewczynka otrzymująca do tej pory same oceny bardzo dobre bała się dezaprobaty rodziców. Nie bez winy byli tu i sami rodzice, którzy wyolbrzymiali znaczenie ocen i stawiali przed dzieckiem zbyt wysokie wymagania.

Przyczyną nadmiernych stresów są prawie zawsze wpisane do dzienniczka oceny niedostateczne. Jako przykład posłużyć tu może przypadek zanotowany przez wychowawczynię klasy III. "Sprawdzając przed lekcjami listę obecności zauważyłem brak Michała. Dzieci powiedziały, że był przed szkołą lecz nie chciał wejść do klasy. Istotnie, chłopiec siedział w szatni. Okazało się, że wyrwał z dzienniczka kartkę z oceną niedostateczną, ponieważ bał się reakcji ojca".

Przytoczony przykład świadczy o tym, że wpisując do dzienniczka ocenę należy przewidzieć dalsze tego skutki. Pożądane wydaje się też omówienie i przedyskutowanie z rodzicami właściwych ich zachowań i reakcji wobec wpisanych do dzienniczka ocen i uwag zarówno pozytywnych, jak i negatywnych.

Ze względu na niewiele miejsca przeznaczonego w dzienniczkach na korespondencję zachodzi niejednokrotnie konieczność porozumiewania się listownego.

Listy do rodziców mają, jak sędzę, jeszcze i tę zaletę, iż można w nich poruszać sprawy bardziej drażliwe. Najczęściej jednak głównym celem listów jest zjednanie rodziców do współpracy ze szkołą. Toteż ich treść winna być utrzymana w tonie bardzo serdecznym nawet wtedy, gdy zachodzi konieczność informowania o przewinieniach ucznia. Oto przykład takiego listu:

Szanowni Państwo,

Jestem wychowawczynią klasy, do której uczęszcza Państwa syn - Grzesio.

Piszę ten list z zamiarem poinformowania Państwa o postępach Grzesia w nauce. Otrzymuje on dużo pozytywnych ocen z matematyki, szybko liczy i logicznie myśli przy rozwiązywaniu zadań tekstowych z matematyki. Dobrze byłoby gdyby pisał staranniej i więcej ćwiczył czytanie.

Grzesio jest dzieckiem zdolnym i mógłby należeć do uczniów najlepszych w klasie. Toteż myślę, że w dobrze pojętej trosce o syna zechcecie Państwo skontaktować się ze mną, by osobiście porozmawiać na interesujące nas tematy. Serdecznie zapraszam w najbliższy czwartek.

Z poważaniem

wychowawczynie klasy II a.

Za pomocą listów można też przekazać specjalne podziękowania rodzicom za ich wkład pracy na rzecz klasy i szkoły. Do redagowania takich listów można włączyć także samych uczniów.

Rozmowy telefoniczne są ostatnią z wymienionych form kontaktów pośrednich. Jest to forma, której specyficzność wynika z faktu,

że nie wszyscy rodzice posiadają telefony, a i nie każdy nauczyciel może pozwolić sobie na prowadzenie rozmów przez telefon. Rozmowy mogą być krótkimi informacjami o sprawach ważnych dla rodziców, na przykład o planowanym zebraniu lub o wyjątkowych wydarzeniach, a także mogą przybrać postać konsultacji pedagogicznej.

Oto treść krótkiej rozmowy telefonicznej:

"Mówi wychowawczyni Jarka. Proszę się nie niepokoić, syn jest zdrowy i nic mu nie zagraża, a spóźnia się dlatego, że zginął mu skafander. Zostaliśmy w szatni we troje: Pani Woźna, Jarek i ja. Trzeba przynieść dziecku jakieś okrycie, a sprawa na pewno wyjaśni się jutro. Do zobaczenia. Czekam na Panią."

Jak już wspomniano rozmowy telefoniczne mogły również przybierać formę konsultacji pedagogicznej. Często potrzebę takiej rozmowy mogą odczuwać sami rodzice. Na przykład:

"Przepraszam, że Panią niepokoję. Jestem matką Darka. Dziwi mnie, że syn od dłuższego czasu twierdzi, że nie ma zadanych lekcji do odrobienia. Chciałam sprawdzić mu zeszyty, a on na to, że Pani zabrała je do sprawdzenia.

- Bardzo dobrze, że Pani zadzwoniła. Darek od trzech dni nie był w szkole. Myślałam, iż jest chory.

- O! Wygląda na to, że on wagaruje!

- Czy syn jest teraz w domu?

- Nie, nie ma go.

- Sprawa wygląda poważnie. Dobrze byłoby, aby Pani porozmawiała spokojnie z synem i proponuję, by jutro zechciała Pani przyjść z nim do szkoły. Postaramy się znaleźć jakąś radę".

Rozmowy telefoniczne, a szczególnie te dotyczące spraw przykrych, powinny być prowadzone w sposób wyjątkowo spokojny, bez zrozumiałego w takich sytuacjach wzburzenia i zdenerwowania. Rzecz jasna, rozmowy te, niezależnie czy były inicjowane przez rodziców, czy przez nauczycieli, nie rozwiązują radykalnie istniejących problemów. Są jedynie sygnałem zauważonych nieprawidłowości, a także okazją do umówienia się na rozmowy bezpośrednio.

FORMY BEZPOŚREDNIEGO ODDZIAŁYWANIA WYCHOWAWCZEGO
NAUCZYCIELI NA UCZNIÓW

Widome jest, że współtwórcą sytuacji i warunków, które zgodnie z założeniami i celami programowymi mają kształtować osobowość ucznia, jest nauczyciel. Stąd też wielu psychologów i pedagogów⁴ podkreśla znaczenie relacji zachodzących między nauczycielami i uczniami jako czynnika stymulującego sferę poznawczą, emocjonalną i motywacyjną dziecka. Toteż jednym z podstawowych warunków zapewniających powodzenie pracy wychowawczej jest bezpośrednie oddziaływanie nauczyciela na uczniów poprzez stosowanie racjonalnych metod nauczania i wychowania.

Szczególnego wysiłku i zaangażowania ze strony nauczyciela wymaga praca z uczniami sprawiającymi trudności wychowawcze. Osiągnięcie pozytywnych wyników w tym zakresie jest możliwe przy systematycznym stosowaniu zintegrowanych form pomocy uczniom trudnym. Takimi formami, jak już sygnalizowano, mogą być: wyrównywanie poziomu osiągnięć szkolnych, stosowanie technik wychowawczych, aktywizowanie uczniów podczas zajęć lekcyjnych i przeprowadzanie z nimi rozmów terapeutycznych.

Wyrównywanie poziomu osiągnięć szkolnych

Wyrównywanie poziomu osiągnięć szkolnych ma na celu likwidację (bądź przynajmniej umniejszenie) braków ucznia w dziedzinie różnych wiadomości i umiejętności szkolnych. Zakłada się tu, że udzielanie uczniom trudnym pomocy w tym zakresie wpływa w sposób korzystny na zmianę ich zaburzonego zachowania. Podstawą tego założenia jest teza, iż między trudnościami wychowawczymi a niepowodzeniami szkolnymi zachodzi ścisły związek, polegający na wzajemnym umacnianiu się oddziaływań tych niekorzystnych zjawisk. Oczekiwać zatem należy, że likwidacja braków w nauce, spowoduje usunięcie tej jednej z podstawowych przyczyn powstawania trudności wychowawczych.

Wyrównywanie poziomu osiągnięć szkolnych może przebiegać - z uwagi na zaistniałe potrzeby - dwutorowo, to znaczy w zespołach zwanych wyrównawczymi - dla dzieci, które mają jedynie uzupełnić braki w wiadomościach

⁴ Już J. Wł. Dawid stwierdził, że u źródeł efektywnej pracy szkoły leży stosunek nauczyciela do ucznia nacechowany sympatią i życzliwością. Podobne stanowisko zajmują i współcześni badacze, uznając pozytywny stosunek emocjonalny nauczyciela do ucznia jako nieodzowny warunek pracy pedagogicznej. Wymienić tu można m.in. Z. Zaborowskiego, *Psychospołeczne problemy wychowania*, Warszawa 1977, L. Bandurę, *Psychospołeczne determinanty autorytetu nauczyciela*, Warszawa 1978 i innych.

spowodowane dłuższą nieobecnością w szkole (wagary, przewlekłe choroby) - i w zespołach zwanych korekcyjnymi dla tych uczniów, u których stwierdzono fragmentaryczne deficyty rozwojowe.⁵

W zajęciach zespołów korekcyjnych uczestniczą dzieci zakwalifikowane na podstawie orzeczeń poradni wychowawczo-zawodowej. Praca w tych zespołach polega na stosowaniu odpowiednio dobranych ćwiczeń dla dzieci z zaburzeniami percepcji wzrokowej, słuchowej i ruchowej.⁶

Praca w zespołach zwanych wyrównawczymi polega głównie na odrabianiu prac domowych i wyrównywaniu braków w wiadomościach poszczególnych uczniów,

Obok celów dydaktycznych można i należy realizować tu także cele wychowawcze, na przykład: wyrabianie pozytywnej motywacji uczenia się, wdrażanie do przestrzegania elementarnych zasad współżycia i współdziałania, przyswajanie odpowiedniej techniki pracy umysłowej.

Zajęcia w zespołach wyrównawczych, podobnie jak i w zespołach korekcyjnych, powinny być prowadzone przez specjalnie przygotowanych do tego nauczycieli. Nauczyciel prowadzący zajęcia, poza pogłębioną wiedzą merytoryczną i metodologiczną, winien posiadać także umiejętność stwarzania miłej i życzliwej atmosfery. Może to osiągnąć przez częste stosowanie wzmocnień pozytywnych w postaci pochwał. Serdeczne i przyjazne traktowanie dzieci sprawia, że pozbywają się one skrępowania, nieśmiałości i lęków, zaspakajają swe potrzeby sukcesu i uznania.

Niebagatelne znaczenie dla powodzenia pracy w wyrównywaniu poziomu osiągnięć szkolnych uczniów ma też włączenie do tej działalności rodziców. Rodzice dzieci uczęszczających na zajęcia powinni być zaznajomieni z celami, zadaniami i zasadami pracy zespołów, a także zapoznani z metodami i sposobami prowadzenia niektórych ćwiczeń.

Zajęcia, zarówno w zespołach wyrównawczych, jak i korekcyjnych mogą odbywać się trzy razy w tygodniu po jednej godzinie bezpośrednio po lekcjach, jednakże należałoby uwzględnić tu warunek, by zajęcia zespołów nie przypominały lekcji. Należy zatem specjalnie przygotować do tych zajęć salę, gromadząc na miejscu potrzebne pomoce i przygotować w niej miejsca na

⁵Dzieci z fragmentarycznymi deficytami rozwojowymi to takie, które potrafią prawidłowo i logicznie myśleć, poprawnie wnioskować i uogólniać, jednak z racji gorzej rozwijających się niektórych sfer mózgu wykazują obniżony poziom analizy i syntezy oraz percepcji wzrokowej, słuchowej czy kinestatyczno-ruchowej (wg H. S p i o n e k, Wytyczne w sprawie rozwoju i kształcenia specjalnego i pomocy dzieciom z odchyleniami i zaburzonym rozwojem, Warszawa 1973, s. 31).

⁶M. P ł a s z c z e w s k a, Metody usprawnienia funkcji słuchowych i wzrokowych, Biuletyn Nr II, Kraków 1974.

ćwiczenia ruchowe. Ponadto tak należy dobrać skład zespołów, by ćwiczenia prowadził tam nie ten sam nauczyciel, który uczy dane dzieci.

Techniki wychowawcze

Techniki wychowawcze stanowią skonkretyzowane sposoby wykorzystywania wpływów wewnątrzgrupowych, tkwiących w klasie szkolnej jako grupie społecznej. Te ze wszelkich miar godne polecenia formy pracy wychowawczej są jeszcze mało znane i niezbyt często stosowane przez nauczycieli praktyków. Spośród proponowanych i opisywanych technik wychowawczych⁷ wybrano: sondaż opinii o uczniu,⁸ socjodramę i "burzę mózgow".

Zadaniem sondażu opinii o uczniu jest przede wszystkim oddziaływanie na świadomość uczniów sprawiających trudności wychowawcze w taki sposób, aby poznali własne zachowanie widziane oczami kolegów i koleżanek z klasy. Natomiast pozostałym uczniom umożliwia wydawanie bardziej zobiektywizowanych ocen i tym samym wyzbywanie się ewentualnych uprzedzeń wobec kolegi.

Sondaż opinii o uczniu ma najczęściej następujący przebieg: 1) wyjaśnienie uczniom celu i toku oceniania, 2) wybór i uzyskanie zgody ucznia sprawiającego trudności wychowawcze na poddanie się takiemu ocenianiu, 3) zgłaszanie przez klasę negatywnych a zaraz potem pozytywnych opinii o danym uczniu, 4) podsumowanie przez nauczyciela zgłaszanych ocen, 5) podjęcie przez samego ucznia i jego kolegów z klasy zobowiązań zmierzających do pokonania trudności.

W trakcie stosowania tej techniki należy bezwzględnie przestrzegać, by każde dziecko oceniające swego kolegę obok zarzutów podkreślało dostrzeżone u niego cechy dodatnie. Oceniany w ten sposób uczeń nabiera przekonania, że koledzy widzą jego błędy, lecz chcą mu też po przyjacielsku pomóc.

Sondaż opinii klasy o uczniu powinien kończyć się podjęciem pewnych konkretnych zobowiązań. Mogą być one sformułowane tak, by dotyczyły nie tylko omawianego dziecka, ale i uczniów całej klasy. Oto kilka przykładów: Nie będziemy spóźniać się na lekcje. Będziemy pisać starannie. Uczniowie klasy II a będą dla innych wzorem i przykładem.

Kolejna z wymienionych technik - technika socjodramatyczna, zwana też socjodramą stanowi spontaniczne odegranie jakiegoś wydarzenia, czy też ukazanie osoby w pewnej sytuacji połączone z przedyskutowaniem przedstawionej "scenki".

⁷Szeroko opisuje techniki wychowawcze M. Ł o b o c k i, Trudności wychowawcze w szkole, Lublin 1979, s. 151 i n.

Zastosowanie socjodramy mogą poprzedzić próby, polegające na inscenizowaniu treści czytanek, wierszy, opowiadań. Po takich ćwiczeniach, można zacząć stosować techniki socjodramatyczne w celach wychowawczych. Może mieć to następujący przebieg: 1) ustalenie problemu (trudności), 2) spontaniczne jego udratyzowanie w postaci improwizacji scenicznej, 3) uświadomienie szkodliwych konsekwencji dla normalnego życia klasy z powodu nierozwiązanego dotąd problemu, 4) sceniczne przedstawienie możliwych rozwiązań, 5) podjęcie decyzji w sprawie konkretnych poczynań celem uniknięcia w przyszłości przedstawionych podczas inscenizacji trudności.

Problemami, które mogą posłużyć jako osnowa inscenizacji, są najczęściej sprawy dyscypliny, stosunki interpersonalne o charakterze konfliktowym, zaniedbania w nauce szkolnej, niezdrowa rywalizacja.

W odróżnieniu od technik socjodramatycznych i sondażu opinii, które zmierzają do wyszukania możliwie realnych rozwiązań rozpatrywanych zagadnień, "burza mózgów", zapoczątkowana przez A. F. Osborna⁸, polega na wynajdywaniu najbardziej oryginalnych pomysłów i propozycji nie liczących się z obiektywnym i realnym stanem rzeczy. W przypadku uczniów trudnych stosowanie "burzy mózgów" sprzyja ośmieleniu ich do zabierania głosu wobec całej klasy, bez obawy przed ośmieszeniem się.

Na zakończenie należy dodać, że stosowanie technik uzależnione jest w dużym stopniu od ogólnej sytuacji wychowawczej w danej klasie, od rodzaju i stopnia nasilenia trudności, a zwłaszcza od przygotowania pedagogicznego nauczyciela i jego umiejętności posługiwania się technikami.

W ramach bezpośredniego oddziaływania nauczycieli na uczniów sprawiających trudności wychowawcze, obok zbiorowych form pracy stosować należy również formy indywidualne. Jedną z tych form może być aktywizowanie uczniów.

Aktywizacja uczniów podczas zajęć lekcyjnych

Wiadomo, że w bezpośrednim związku z aktywnością i jej ukierunkowaniem pozostaje motywacja wynikająca z potrzeb, zainteresowań i upodobań. Umiejętne jej wykorzystanie w procesie wychowania stwarza szansę efektywnej pracy także z uczniem sprawiającym trudności.

⁸A. F. O s b o r n, *Applied Imagination*, Scribner, New York 1957.

Można tu wykorzystać i zastosować metody proponowane przez J. Stransky'ego⁹. Opierają się one na tendencjach autoleczniczych, które tkwią w każdej jednostce. Wychowawca po ustaleniu tzw. "zdrowych" sfer psychiki dziecka stara się aktywizować owe sfery. Aktywizacja polega w tym przypadku na zleceniu wykonania takich zadań, które wymagają działania dziecka zgodnego z jego predyspozycjami, możliwościami i zdolnościami. Dziecko wówczas chętnie podejmuje powierzone prace, sprawnie je wykonuje, a otrzymane pochwały wywołują w nim chęć do następnych czynów. Takie działanie jednocześnie odciąga uwagę dziecka od doznanych uprzednio niepowodzeń, przywraca wiarę we własne siły, podnosi poziom samooceny. Należy tu jednak zaznaczyć, że stosowanie tych metod wymaga od nauczyciela dokładnej znajomości warunków życia dziecka i psychiki każdego z uczniów.

Dobre efekty wychowawcze w pracy z uczniem trudnym daje również aktywizowanie dziecka na lekcjach przez indywidualizowanie zadań i różnicowanie prac domowych. Indywidualizowanie zadań na lekcjach polega w zasadzie na tym, by uczniom słabszym polecać do wykonania łatwiejsze prace, natomiast uczniom lepszym coraz bardziej skomplikowane polecenia. Przy zadawaniu prac domowych należy kierować się możliwościami uczniów oraz uwzględniać ewentualne luki w ich wiadomościach i tak dobierać ćwiczenia, by owe luki uzupełnić.

Opisane formy pracy wychowawczej winny być stosowane w zależności od potrzeb danego ucznia i zaistniałych sytuacji. Często zachodzi konieczność jednoczesnego stosowania rozmaitych form, wspomagających się wzajemnie. W integrowaniu wszelkich poczynań wychowawczych ważną rolę mogą odegrać rozmowy z uczniami.

Rozmowy z uczniami

Głównym celem rozmów jest pomoc uczniom w możliwie wszechstronnym rozwoju ich osobowości przez wspólne omawianie i rozwiązywanie osobistych kłopotów i trudności, które napotykają w środowisku szkolnym, rówieśniczym i rodzinnym. Cel ten zakłada również pomoc dziecku w zrozumieniu (zobiektywizowaniu) sytuacji, w jakiej się ono znalazło, wspólne poszukiwanie sposobów przezwyciężania zaistniałych trudności oraz ułatwienie praktycznej realizacji wspólnie ustalonego programu postępowania.¹⁰ Ponadto rozmowy

⁹M. T r a m e r, Psychoterapeutische Probleme, Bern 1956.

¹⁰M. Ł o b o c k i, Poradnik wychowawcy klasy, Warszawa 1985, s. 32 i n.

pozwalają śledzić na bieżąco zmiany zachodzące w życiu i zachowaniu dziecka, w porę korygować i modyfikować oddziaływania wychowawcze, dostosowując je do aktualnie zaistniałych potrzeb.

Powszechnie wiadomo, że efektywność stosowanych form pracy wychowawczej uzależniona jest od wielu czynników i uwarunkowań. Podkreślić należy jednak, iż jednym z najważniejszych jest postawa nauczyciela-wychowawcy rozumiejącego dzieci, ich potrzeby i problemy. Tylko nauczyciel o wysokich kwalifikacjach zawodowych, będący jednocześnie człowiekiem o wysokim poziomie moralnym i etycznym może w pełni realizować powierzone mu zadanie.

Na zakończenie pragnę jeszcze zaznaczyć, że problematyka przewycięzania trudności wychowawczych stanowi wciąż problem otwarty. Przede wszystkim zachodzi konieczność podjęcia kompleksowych badań w grupie uczniów klas niższych szkoły podstawowej, a nawet wśród dzieci w wieku przedszkolnym. Pożądane byłoby również podjęcie badań interdyscyplinarnych, tj. włączenie się psychologów, socjologów, a w niektórych przypadkach lekarzy i psychiatrów.

РЕЗЮМЕ

Современная школа, несмотря на воспитательные усилия, не в состоянии окончательно образом решить трудовоспитательный вопрос. Возникает необходимость организации более рационального дидактико-воспитательного процесса распространения среди преподавателей и применяя на практике более эффективные методы и формы воспитательной работы с трудновоспитуемыми учениками.

Опираясь на результаты экспериментальных исследований, которые велись в Люблине в 1981—1983 годы, определено, что разнообразные воспитательные мероприятия, заключающиеся в применении соответственно подобранных форм работы, могут дать удовлетворительные результаты в воспитательной и дидактической работе.

Предлагаемые формы работы заключаются главным образом в сотрудничестве учителя с родителями, непосредственно влияя на ученика. Эти формы приобретают вид коллективных и индивидуальных терапевтических и профилактических мероприятий.

Сотрудничество учителя и родителей возможно во время рабочих, дружеских встреч, встреч с экспертом, пополняя их индивидуальными педагогическими консультациями, домашними визитами, корреспонденцией, телефонными разговорами и замечаниями в дневниках ученика.

Непосредственное влияние учителя на ученика в коллективной форме выступает на выравнивающих занятиях коррекционных групп, а также во время применения воспитательных техник. Особенно интересными являются индивидуальные способы влияния учителя на трудновоспитуемого ученика на классных занятиях, путем бесед.

Представленная концепция преодоления воспитательных трудностей является только некоторым предложением, при помощи которого учитель может проявить свою находчивость, приспособляя избранные формы к конкретным условиям данной школы, потребностям каждого ребенка и к своим собственным возможностям.

S U M M A R Y

The present-day school, despite all the educational attempts it undertakes, has not yet been capable of finally solving the problem of difficult children. The need thus arises for more purposeful organization of the didactic-educational process through, among other things, propagation amongst teachers and wider application in practice of more efficient methods of educational work with a difficult pupil.

It was found out in the experimental work carried out in Lublin in the years 1981-1983 that multidirectional educational procedures depend for their success on properly selected and integrated forms of work.

The forms that are proposed depend on teacher-parent co-operation and straight educational action directed towards the pupil. They may assume the form of group and individual therapeutic and prophylactic procedures.

The teacher-parent co-operation may take the form of working and social meeting, and meetings with experts. It may be supplemented by individual pedagogical consultations, home visits, as well as indirect contacts, i.e. letters, telephone conversations, and exchange of information by means of a pupil's book.

Direct group work with pupils takes place at meetings of remedial and catching-up groups as well as during the application of didactic techniques. Forms of work especially recommended are individual teacher-pupil contacts through activating difficult children during lessons and conducting conversations with them.

The conception of overcoming educational difficulties presented in the paper is just a proposal. Accepting it, teachers may apply their own ingenuity and adapt some of its forms to the concrete conditions in individual schools, the needs of each child and the teacher's own possibilities.

